

УДК 316.6:159.922.62

Н. Є. Завацька

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ РЕАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження проблеми соціальної реадaptaції особистості зумовлена суперечливим і навіть у багатьох аспектах драматичним переходом українського суспільства на інноваційний етап розвитку, коли реформаційному оновленню і змістовній модернізації підлягають різні сфери суспільного життя. Це потребує системного наукового осмислення інноваційних процесів, критичної рефлексії пройденого шляху та прогнозування ймовірних небезпек.

Значна кількість соціологічних, педагогічних, психологічних, медичних досліджень зачіпає різні аспекти виникнення та проявів дезадаптивної поведінки й особливостей процесу реадaptaції, але, здебільшого, у підлітковому середовищі. Соціально-психологічний аспект реадaptaції осіб зрілого віку аналізується недостатньо. У зв'язку з цим актуальною є розробка системи соціальної реадaptaції особистості.

Основу системного підходу в дослідженні (Б.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, В. О. Ганзен, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, В.С. Мерлін, В.А. Семиченко, В. Т. Циба, Г. П. Щедровицький, L.F. Bertalanffy, H.J. Morowitz, J.L. Singer) становить визнання активності особистості у взаємодії з навколишньою реальністю [1; 4; 6; 7; 11 та ін.]. Це положення дозволяє визначити найбільш суттєву психологічну ознаку особистості зрілого віку, яка адаптується, – здатність до реадaptaції. Системний підхід застосований також у дослідженні питань багаторівневості соціальної реадaptaції, місця її особистісного рівня в розглянутий період вікового розвитку, особистості як системної соціальної якості людини і як системоутворюючої ланки в процесі її реадaptaції.

Системність – “пояснювальний принцип наукового пізнання, який потребує досліджувати явища в їх залежності від внутрішньо пов'язаного цілого, яке вони утворюють, набуваючи завдяки цьому властиві цілому нові якості” [8, с. 366].

Найважливіший постулат принципу системності в психології говорить, що всі психічні процеси організовані в багаторівневу систему, елементи якої здобувають нові властивості, що задаються її цілісністю. Початковими для розробки системного підходу в психології є положення Б.Ф. Ломова, що вимоги соціальної дійсності задовольняються особистісним способом регуляції й організації, який, у свою чергу, визначає мобілізацію психічних способів організації, а останні висувають певні вимоги до способів адаптації нейродинамічних процесів. Здійснюючи специфічно детермінований “рух” у соціальній дійсності, яка ставить перед нею завдання, що потребують свого вирішення, особа в той же час виступає як саморегулятивна, але не відособлена система. Регуляція відносин особи зі світом і внутрішніх відносин має системний характер, а сама вона є “центром” психічної регуляції, організації і мобілізації психічних процесів, станів, а також вчинків, відносин [7].

Системний підхід вбачався Б.Ф. Ломовим як трактування психічного в тій безлічі зовнішніх і внутрішніх відносин, у яких воно існує як ціле, і конкретизувалися такі шляхи реалізації системного підходу в психології. По-перше, потрібен розгляд явища в декількох планах (або аспектах): мікро- і макроаналізу, специфіки його як якісної одиниці (системи) і як частини родової макроструктури. По-друге, цей розгляд психічних явищ як багатомірних, для яких абстракція, що реалізована послідовним їх розглядом у якомусь одному плані, не по-

винна закривати всіх інших можливих планів. По-третє, система психічних явищ (а також окремих психічних процесів і станів) має розглядатись як багаторівнева та ієрархічна. Взаємини між підсистемами динамічні й залежать від системоутворюючого чинника, що поєднує у функціонування цілого окремі механізми, що реалізовані на тому або іншому рівні. Підпорядкованість і автономія рівнів – найважливіші умови саморегуляції системи. З різними рівнями можуть бути співвіднесені різні психологічні закони. По-четверте, множинність відносин, у яких існує людина, спричиняє множинність і різнопорядковість її властивостей. Побудова піраміди цих властивостей передбачається в кооперації з іншими науками. В-п'ятих, системний підхід пов'язується зі зміною в розумінні принципу детермінізму. І лінійний детермінізм, і ймовірнісний є лише окремими випадками детермінації. Оскільки принцип існування людини є “полісистемним”, то не може бути універсальної форми детермінації. Детермінація може розглядатись і як біологічний, і як каузальний зв'язок, і як некаузальні типи зв'язку. Це типи зв'язків, що співвідносяться з поняттями “умова”, “чинники” та ін. Нарешті, системний підхід співвідноситься з принципом розвитку, оскільки системи існують тільки в розвитку. У розвитку відбувається і зміна детермінант, і їхня взаємодія (специфічна на кожній стадії). При цьому розвиток може включати і лінії прогресу, і лінії регресу. Розвиток – це розв'язання протиріч між зовнішнім і внутрішнім, між причинами та умовами, між системами й підсистемами, між рівнями тощо [7; 11].

Реалізація системного підходу спирається на положення про те, що категорія взаємодії становить основу будь-якої психологічної системи (К.К. Платонов), що із самої суті психічних явищ впливає необхідність сполучення декількох планів аналізу, що першим кроком у цьому напрямі повинна бути систематизація і класифікація даних, виявлення їх зв'язків і розробка перехідних концепцій або “концептуальних мостів” (П.К. Анохін), що накопичуються в різних психологічних дисциплінах (Б.Ф. Ломов) [2; 7 та ін.].

Основою методології системного підходу є загальна теорія систем. Предметом – порівняльний аналіз інваріантів ізоморфних (або гомоморфних) систем різної природи. Пізнання реальної системи полягає в тому, що властивості абстрактної інваріантної системи адаптуються до реальної системи певної природи. Існує багато різних визначень поняття “система”, але узагальненим є таке: система – це сукупність елементів з певними зв'язками між ними, що утворюють певну якісно своєрідну цілісність [3; 11]. Системи поділяються на відкриті і закриті. Відкриті соціальні системи обмінюються інформацією із соціальним оточенням. Кожна система входить в певне ієрархічне утворення. Аналіз фіксованої проміжної системи в ієрархічній структурі з позиції зовнішньої, більш складної системи називається макропідходом, а з позиції її внутрішніх підсистем – мікропідходом. Системи поділяються на гомеостатичні й гетеростатичні. Гомеостатичні системи перебувають у стані динамічної рівноваги із середовищем і не є розвивальними. Негомеостатичні, або гетеростатичні, системи з рухомою точкою динамічної рівноваги є розвивальними. Людина як біосоціальна істота складається з організму людини як гомеостатичної підсистеми і психічної сфери свідомості особистості як гетеростатичної підсистеми. Кожна система існує в просторі і часі, і пізнання її здійснюють спочатку в статичності – аналіз структури, а потім у динамічності – розгортання її дії в часі. У динамічності системи, зокрема соціальні, характеризуються стаціонарними і нестаціонарними процесами. Останні бувають прогресуючими (які розвиваються) і регресуючими (які деградують). Показником перших є зменшення, а показником других – збільшення показника ентропії [9; 12].

З положень системного аналізу простежуються етапи і послідовність дослідження системи: виокремлення її як цілісності; аналіз фіксованої проміжної системи в ієрархічній структурі з позиції більш складної системи (макропідхід) і з позиції її внутрішніх підсистем

(мікропідхід); аналіз гомеостатичної і гетеростатичної підсистем; аналіз її структури (статички), а потім дії її в часі (динаміки) тощо. G.W. Allport вважав, що системний підхід дозволяє трактувати систему поведінки як відкриту (а не замкнуту), інтегровану на “комп’ютероподібну” поведінку із спонтанною активністю особи. В розробці такого принципу системності (автор називає його “системним еkleктизмом”) вбачається перспектива подолання конфронтації, яка перешкоджає відтворенню цілісності “картини людини” [13]. Витоки ідеї цілісного підходу до людини є видимими в концепції Л.С. Виготського, яка збереглась у виді “зав’язі” – проекту побудови психології не в термінах явищ свідомості або тілесних реакцій, а в термінах “драми”. За одиницю аналізу бралася цілісна подія життя особистості, її вчинок, що має сенс в системі рольових відносин. Л.С. Виготський, обдумуючи цей проект, вважав, що динаміка особистості – це драма. На його думку, вже в перших словах дитини розігрується найбільша з усіх драм – зіткнення природного і суспільно-історичного, драматичний перехід з одного віку в інший, зіткнення різних соціальних ролей особистості тощо. За початковий об’єкт психології, на думку Л.С. Виготського, слід приймати не функцію (або процес), але цілісну особистість, адже мислить не мислення, а людина [5]. Проте, намагаючись описати людину в цілому, А. Gehlen (в акті автодеконструкції) віддавав собі звіт в тому, що він одночасно спустошує ціле: “З погляду ідеалізму все наше знання, виходячи із самого себе, прагне до системи, до цілого, хай навіть Фіхте або Гегелю не вдалося представити це ціле, – що взагалі значною мірою неможливе, оскільки будь-який досвід спрямований у відкрите майбутнє” [14, с. 60]. Незважаючи на цю контраверзу, з погляду матеріалізму визнано, що до людини потрібен системний підхід, який потребує в людській діяльності, спілкуванні, у тому числі і професійній діяльності, все вивчати всебічно, у розвитку, у взаємозв’язках і відносинах реального існування та наукового пізнання. Сучасний інтерес до вирішення психологічних проблем, зокрема і проблеми реадaptaції в аспекті особистості як системи, має своє історичне підґрунтя. Крім того, він цілком обґрунтований з погляду сучасної методології, тому що система створює принципово нову якість, невлівиму при об’єктивному висвітленні окремих її компонентів. Принцип системності, сполучений з принципом особистісного підходу і генетичним принципом діяльності, дозволяє відповісти на запитання, в процесі чого відбуваються урівноваження і цілісність психічної системи. Тенденція до встановлення рівноваги в процесі їх взаємодії – за умови, що вказана активна підсистема не руйнується і, більш того, підтримуються певні параметри її функціонування – якраз і описується за допомогою поняття реадaptaції. В контексті співвідношення двох систем – людини і середовища – реадaptaцію слід розглядати як процес розвитку, як діалектичну єдність внутрішнього і зовнішнього. Спробуємо представити цю єдність у вигляді однієї цілісної системи, і тоді системоутворюючою ознакою у функціональній характеристиці цієї системи може бути зазначений процес (або ступінь) урівноваження систем, що входять в неї, або гомеостаз.

У нашому дослідженні взято до уваги фундаментальні положення системного підходу Л. Берталанфі в контексті дослідження адаптивності як метапараметра індивідуальності, що стосуються стратегії її дослідження: фокусувати увагу на адаптивних процесах, а не продуктивних; вивчати особу під час стресового впливу, що змушує запускати в дію адаптаційні механізми; нарешті, вивчати адаптаційні процеси в природних умовах. Принцип системності реалізується в питаннях про співвідношення різних детермінант, чинників і умов реадaptaції, а також виявленні на цій основі стабілізуючої детермінації, тобто такої комбінації зовнішніх і внутрішніх чинників, що забезпечує стійкість функціонування особистості [3].

У зрілому віці при зміні умов існування, професійного поля, коли підвищуються вимоги до адаптаційного потенціалу особистості, ми маємо справу з вторинною адаптацією системи

до системи – людини до середовища, соціуму. Питання полягає в тому, як взаємодіють ці дві системи, чи стає одна провідною, а інша – веденою, або вони набувають статус рівних, іншими словами, чи поглинає одна іншу або вони врівноважуються.

Об'єктивна реальність – соціальне середовище – структурована і є системою цінностей – матеріальних та інформаційно-ідеальних утворень, в яких людина має потребу і з якою вона поєднана. У ціннісному середовищі відбуваються два протилежні процеси – ентропійний, руйнівний і антиентропійний, творчий. При цьому перший відбувається спонтанно, довільно, а другий, який йому протидіє, потребує докладання зусиль суб'єктів на творення цінностей. Соціальним суб'єктам, зокрема – людині, належить активна роль у подоланні ентропійних процесів, тобто в упорядкуванні, структуруванні середовища шляхом творення матеріальних і духовних цінностей. У системі “соціальний суб'єкт – соціальне середовище” у першому її складнику закладено механізм, антиентропійна дія якого спрямована на відтворення і створення штучного ціннісного середовища. Із цієї загальної картини протидії тенденції ціннісних перетворень створення і руйнування впливає призначення кожного соціального суб'єкта, і зокрема особистості: знайти своє місце у структурі соціуму, бути ним затребуваним на певну роль у механізмах творення цінностей. Отже, задоволення потреб соціальних суб'єктів становить сенс їх існування, а критерій їх задоволення сприймається як їх самоактуалізація. Зокрема, задоволення соціогенної потреби особистістю є сенсом її життя, а критерій задоволення сприймається як її самоактуалізація, самореалізація.

Для розробки абстрактної соціально-психологічної теорії соціального суб'єкта В.Т. Циба пропонує провести порівняльний аналіз властивостей (параметрів, характеристик) низки ізоморфних соціальних суб'єктів-систем з метою виявлення їх інваріантних властивостей, не забуваючи про існування специфічних властивостей для кожного з них. Розробку кожної з теорій конкретного соціального суб'єкта автор пропонує починати з адаптації до нього саме інваріантних властивостей, наповнюючи їх конкретним змістом. У процесі задоволення потреб у стосунках даного суб'єкта з іншими суб'єктами останні виступають його партнерами або конкурентами, що зумовлено мотивацією їх діяльності і диктує необхідність узгодження з ними своїх або з'ясування їхніх дій. Саме за допомогою механізму задоволення потреб суб'єкти здійснюють антиентропійну діяльність, створюючи штучне ціннісне середовище. Конкретизуючи виявлені інваріантні властивості соціальних суб'єктів щодо елементарного суб'єкта – особистості – автор викладає основний зміст регулятивно-детерміністської теорії особистості [11].

Особистість є ізоморфною системою в ієрархії соціальних систем-суб'єктів і об'єктом пізнання. В утворенні “особистість – соціальне середовище” поєднання складників його підсистем “особистість” і “соціальне середовище” здійснюється за допомогою соціогенних параметрів, набутих (а не природжених) в результаті соціальних впливів. Предмет цієї теорії містить теоретичні основи функціональної структури і діяльності особистості; обґрунтування її головних параметрів і їх функціонального призначення шляхом порівняння з відповідними параметрами соціальних суб'єктів вищих рівнів; визначення ролі особистості в подоланні ентропійних процесів у соціальному середовищі. Під структурою особистості розуміється функціональна структура її сфери свідомості як психічного органа мислення і програмування діяльності за допомогою її параметрів. Соціогенні параметри особистості як дзеркальне відображення поєднаних з ними цінностей середовища поділяються на детермінуючі та регулюючі її діяльність в антиентропійному процесі творення цінностей і структуралізації ціннісного середовища. Дійсно, середовище відносно конкретної людини включає, по-перше, соціальні суб'єкти різних рівнів, субстратом яких є множина людей, а по-друге, матеріальні та інформаційно-ідеальні утворення, які є продуктами задоволення матеріальних і духовних по-

реб людини і принципами зовнішніх настанов суб'єктів відносно людини. Всі ці матеріальні й інформаційно-ідеальні утворення розглядаються як цінності соціального і штучно-природного середовища. Середовище є структурованим спектром цінностей, одна частина яких є предметом індивідуальних потреб, у зв'язку з чим їх можна назвати матеріальними й інформаційно-ідеальними (духовними) благами, і друга частина яких є інформаційно-нормативними цінностями, які є регуляторами діяльності, а на світоглядному рівні – ідеологічними цінностями, які становлять ідейні переконання особистості. Отже, як це було із соціальними суб'єктами, цінності матеріального та інформаційно-ідеального середовища поділяються на два класи: цінності-блага, які відповідають різним за природою потребам людини і включають матеріальні й інформаційно-ідеальні продукти “споживання” і послуги, і цінності-регламенти, які відповідають регламентуючим орієнтирам людини в її цілеспрямованій діяльності і є власне соціальними настановами – моральними, правовими та естетичними нормами й ідеалами, звичаями і традиціями. Після структурування цінностей соціального і штучно-природного середовища постає питання, за допомогою яких параметрів людина поєднана з ними. Відповідь така, що людина з'єднана з цінностями середовища за допомогою таких самих параметрів, що і будь-який соціальний суб'єкт. Таким чином, із названими вище двома класами цінностей середовища людина з'єднана двома класами параметрів – детермінуючих і регулюючих її цілеспрямовану діяльність, що відповідає двом класам інваріантних стратифікованих за статусом і класифікованих за соціальними інституціями параметрів соціальних суб'єктів. Детермінуючі параметри суб'єктів відносно людини (і особистості) є біо-, психо- і соціогенними потребами, а регулюючі параметри є соціальними настановами. Особистість як соціальний складник людини з'єднана із середовищем за допомогою соціогенних потреб і соціальних настанов. Останні визначають гармонійність включення особистості в соціальне середовище. Комплекс ідей, представлений у законодавчій формі, проектується у сферу свідомості людини як комплекс соціальних настанов (інші близькі за змістом вживані терміни: диспозиції, позиції, аттитюди) про правила, спрямовані на організацію задоволення специфічного виду потреб людини в кожній соціальній інституції. Ці соціальні інституції диференціюють усю систему суспільних відносин і в сукупності визначають спосіб життя кожної людини. Зауважимо, що система ідей, які стосуються прав, свобод і обов'язків, становить зміст внутрішніх соціальних настанов особистості, які формуються в процесі соціалізації під дією зовнішніх соціальних настанов суспільства. Отже, соціальні настанови є внутрішніми характеристиками особистості, поєднаними із зовнішніми характеристиками цінностями соціального середовища, які забезпечують гармонійне включення її в систему соціальних норм, звичаїв, традицій. Механізм прояву і задоволення всієї системи потреб орієнтує особистість на досягнення низки життєво стратегічних цілей: успішність у професії, розкриття своїх здібностей у творчій діяльності, техніці чи мистецтві, націленість на створення родини і виховання дітей тощо. Задоволення цих потреб є сенсом життя, а критерій їх задоволення сприймається як самоактуалізація особистості. Черговість задоволення біо-, психо- і соціогенних потреб, а також останніх у різних соціальних інституціях зумовлена механізмом мотивованого прояву домінантної потреби.

Людина, входячи в соціальні технології суб'єктів різних соціальних інституцій, задовольняє свої потреби не сама по собі. Фактично вони вплетені в “дерева цілей” соціальних суб'єктів – організацій різних рівнів. Для реалізації потреб особистість керується відповідною системою соціальних цінностей-регламентів (соціальних настанов) у формі морально-правових норм різних рівнів – від загальнолюдських і до норм на рівні формальних та неформальних груп. Інтеріоризовані особистістю зовнішні соціальні настанови визначають рефлексивні внутрішні соціальні настанови, які є її особистими переконаннями і які

завдяки їх усталеності можна вважати параметрами особистості. В процесі задоволення своїх потреб людина взаємодіє з іншими індивідами з подібними потребами-цілями – часто в конкурентній боротьбі, керуючися соціальними настановами, що захищає її від несправедливих утисків з боку інших суб'єктів і утримує її саму від можливих зловживань стосовно них. Прийняття рішень щодо задоволення певних потреб ґрунтується на формулюванні причин того чи іншого роду діяльності, що становлять зміст мотивів, які розділяються на звичайні й захисні. Якщо потреби детермінують діяльність щодо їх задоволення, то мотиви спонукають людину до діяльності у взаємозв'язку з реалізацією потреб іншими людьми [10].

Розбіжність між створеними власними чи власною і чужою суб'єктивними моделями призводить до виникнення у психіці людини так званого когнітивного дисонансу, що детермінує її діяльність на усунення пов'язаного з ним психічного дискомфорту, тобто задоволення власної соціогенної потреби. Якщо така цінність-модель має високу суспільну значущість, то досягнення мети щодо її реалізації набуває для неї стратегічного значення з подальшою самоактуалізацією і стає сенсом життя. Аналіз досліджень щодо чинників впливу соціального середовища на розвиток та адаптацію особистості показує, що, як правило, вони розглядаються як фактори ризику, неблагополучного розвитку й виникнення психологічних відхилень. Так, обговорення проблеми адаптації до соціального середовища пов'язане з такою важливою особливістю взаємодії особистості й середовища, як несинхронний характер суспільних і індивідуальних адаптивних реакцій. Основну причину цього дослідники вбачають у необхідності затрачати якийсь час на подолання різноманітних, різнорівневих адаптивних бар'єрів, здатних ускладнити, а в деяких випадках – перешкодити здійсненню соціально пристосувальних процесів.

Соціальна реадаптація особистості виявляється як процес формування і розвитку її соціальної активності, прояву соціальних, соціально-психологічних, біопсихічних механізмів регуляції життєдіяльності. Це – поєднання соціально спрямованої активності особистості з динамікою різних рівнів соціального середовища. Тому в усуненні невідповідності між вимогами умов, з одного боку, та очікуваннями і можливостями особи – з іншого, полягає реальне значення соціальної реадаптації особи. Щоб вирішити проблему характеристики змісту макросоціального і мікросоціального середовища, пропонується поділити його на два типи: “реальне” і “широке”. Середовище, до якого безпосередньо залучена особистість, можна вважати реальним мікросоціальним середовищем. Соціальне середовище, що перебуває безпосередньо за межами життєдіяльності особи, можна визначити як широке мікросоціальне середовище – в тому значенні, що воно може перетворитися на реальне мікросоціальне середовище певної особи.

Оптимальний процес соціальної реадаптації безпосередньо пов'язаний з особливим типом взаємодії рівноцінних систем, під час якої здійснюється побудова нової, складнішої і високоорганізованої системи, в яку початкові об'єкти (особистість і середовище) входять як підсистеми, зберігаючи достатню частку автономії. Нова система виникає в результаті активної взаємодії особистості й середовища і припускає взаємні, двосторонні зміни. Принципом побудови оптимальної системи взаємодії є розвиток і ускладнення як особистості, так і середовища.

Відзначимо, що системне і цілісне осмислення проблеми реадаптації особистості має принципове значення для теорії й практики соціальної роботи. Соціальна робота не може ефективно вирішувати свої завдання без звернення до природи й сутності світогляду людини. Істотне місце у світорозумінні людини посідають її погляди, уявлення про зміст і цілі життя. Цінність життя залежить від збігу, єдності особистого й суспільного, від погодженості життєвих установок особистості й суспільства, які залежно від характеру суспільного ладу й

індивідуальних рис людини можуть бути й у протиріччі. Однак, як наголошують дослідники, протиставляти індивідуальне колективному не завжди виправдано. Суспільство – це доповнена або розширена особистість, а особистість – стисле або зосереджене суспільство. Саме соціальна робота як практична діяльність спрямована на підтримку, розвиток особистості, реадaptaцію індивідуальної та соціальної суб'єктності особи. Вона має форму соціального проектування та прогнозування (структурна соціальна робота) і безпосередньої роботи з особою (психосоціальна робота), а також надає можливість здійснити системний підхід до реадaptaції особи зрілого віку. Цілі соціальної роботи в процесі реадaptaції, незалежно від моделі теоретичного обґрунтування і практики, пов'язані з підтримкою особистості, а завдання соціальної роботи змінюються залежно від сфер соціальної практики, характеру проблем людини в зрілому віці, її соціально-психологічних особливостей, умов конкретного соціуму. Як показує теоретичний аналіз, в останні десятиліття особливого значення для стратегії соціальної роботи набувають положення гуманістичної психології (головні з них – про самоактуалізацію А. Маслоу та особистісне зростання К. Роджерса). По-перше, у своїй основі сутність, зміст і методи соціальної роботи визначаються принципом гуманізму і, по-друге, ці положення дозволяють зрозуміти людину як цілісну особистість, що перебуває у взаємодії зі своїм оточенням. Серед сучасних концепцій актуальним, на нашу думку, є системний підхід у соціальній роботі, у якому відносини, інтеракції, трансакції й соціальні процеси розглядаються в причинно-наслідковій залежності. Певний інтерес в контексті нашого дослідження становить концепція соціальної дії в соціальній роботі, в основі якої – розв'язання конфлікту між потребами та можливостями особистості з реальним соціальним середовищем. Стратегію сучасної соціальної роботи під час реадaptaції особистості ми вбачаємо в активізації позиції особистості через підвищення її самостійності, її здатності контролювати своє життя і вирішувати свої проблеми – через підвищення її адаптаційного потенціалу.

Таким чином, узагальнення різних підходів до розкриття сутності адаптації і реадaptaції особистості до умов соціального середовища дозволяє зробити висновок про необхідність розуміння цього процесу з системних позицій. Основу системного підходу в дослідженні становить визнання активності особистості у взаємодії з навколишньою реальністю. Це положення дозволяє визначити найбільш суттєву психологічну ознаку особистості зрілого віку, яка адаптується – здатність до реадaptaції. Системний підхід застосований також у дослідженні питань багаторівневості соціальної реадaptaції, місця її особистісного рівня в розглянутий період вікового розвитку, особистості як системної соціальної якості людини і як системоутворюючої ланки в процесі її реадaptaції. Впровадження системного підходу дозволить об'єднати структурні рівні системи соціальної реадaptaції та рівні організації людини, яка розглядається як біосоціальна єдність і, окрім соціально-психологічного і психофізіологічного рівнів, виділити в реадaptaційному процесі власне психологічний або особистісний рівень регуляції. Застосування принципу системності до теорії соціальної роботи дозволяє розглядати всі компоненти наукового знання у взаємозв'язку й взаємозалежності, визначаючи специфіку об'єкта і предмета теорії соціальної роботи, які у свою чергу впливають на зміст теорії та практики соціальної роботи. Соціальна робота як специфічний вид діяльності також має системний вигляд: це сукупність елементів, що характеризує особливості процесу взаємодії в соціальних відносинах з метою вирішення проблем (суб'єкт і об'єкт, зміст і засоби, функції та цілі).

Список літератури: 1. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды: в 2 т. / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с. 2. *Анохин П.К.* Системные механизмы высшей нервной деятельности / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1979. – 454 с. 3. *Берталанфи Л.*

фон. Общая теория систем / Л. фон Бергаланфи. – [2-е изд.]. – М.: Мир, 1960. – 328 с.
4. Бочелюк В.Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія / За ред. В.Й. Бочелюка. – Запоріжжя: Класичний приват. ун-т, 2009. – 280 с.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с. : ил. – (Библиотека всемирной психологии).
6. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – [изд. испр. и доп.]. – Л.: ЛГУ, 1984. – 176 с.
7. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
8. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
9. Равич-Щербо И.В. Системно-деятельностный подход в психологии личности / И.В. Равич-Щербо, Л.А. Радзиховский, М.В. Розин // Вопросы психологии. – 1988. – № 1. – С. 177–182.
10. Татенко В.О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину / В.О. Татенко // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 60–72.
11. Циба В.Т. Контури системної соціальної психології / В.Т. Циба // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 27–39.
12. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методология проблем современной науки / Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
13. Allport G.W. Readings in attitude theory and measurement / G.W. Allport. – N.-Y.: Wiley, 1967. – 462 p.
14. Gehlen A. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. 13. Auflage. – Gesamtausgabe, 1986. – Bd. 3. – S. 60–63.

Bibliography (transliterated): 1. Anan'ev B.G. Izbrannye psihologicheskie trudy: v 2 t. / B.G. Anan'ev. – M.: Pedagogika, 1980. – T. 1. – 232 s.
2. Anohin P.K. Sistemnye mehanizmy vysshej nervnoj dejatel'nosti / P. K. Anohin. – M.: Nauka, 1979. – 454 s.
3. Bertalanfi L. fon. Obwaja teorija sistem / L. fon Bertalanfi. – [2-e izd.]. – M.: Mir, 1960. – 328 s.
4. Bocheljuk V.J. Social'no-psihologichni osoblivosti samorealizacii osobistosti v suchasnomu suspil'stvi : monografija / Za red. V.J. Bocheljuka. – Zaporizhzhja: Klasichnij privat. un-t, 2009. – 280 s.
5. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija cheloveka / L.S. Vygotskij. – M.: Smysl; Jeksmo, 2005. – 1136 s. : il. – (Библиотека всемирной психологии).
6. Ganzen V.A. Sistemnye opisaniya v psihologii / V.A. Ganzen. – [izd. ispr. i dop.]. – L.: LGU, 1984. – 176 s.
7. Lomov B.F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B.F. Lomov. – M.: Nauka, 1984. – 444 s.
8. Petrovskij A.V. Osnovy teoreticheskoy psihologii / A.V. Petrovs'kij, M.G. Jaroshevskij. – M.: INFRA-M, 1998. – 528 s.
9. Ravich-Werbo I.V. Sistemno-dejatel'nostnyj podhod v psihologii lichnosti / I.V. Ravich-Werbo, L.A. Radzihovskij, M.V. Rozin // Voprosy psihologii. – 1988. – № 1. – S. 177–182.
10. Tatenko V.O. Social'no-psihologichni mehanizmi vplivu ljudini na ljudinu / V.O. Tatenko // Social'na psihologija. – 2003. – № 1. – S. 60–72.
11. Ciba V.T. Konturi sistemnoї social'noї psihologii / V.T. Ciba // Social'na psihologija. – 2003. – № 1. – S. 27–39.
12. Judin Je.G. Sistemnyj podhod i princip dejatel'nosti. Metodologija problem sovremennoj nauki / Je.G. Judin. – M.: Nauka, 1978. – 392 s.
13. Allport G.W. Readings in attitude theory and measurement / G.W. Allport. – N.-Y.: Wiley, 1967. – 462 r.
14. Gehlen A. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. 13. Auflage. – Gesamtausgabe, 1986. – Bd. 3. – S. 60–63.

Н.Е. Завацкая

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ РЕАДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Показано, что основу системного подхода в данном исследовании составляет признание активности личности во взаимодействии с окружающей реальностью. Это положение

позволяет определить наиболее существенный психологический признак личности зрелого возраста, которая адаптируется, – способность к реадaptации. Системный подход применен также в исследовании вопросов многоуровневости социальной реадaptации, места ее личностного уровня в рассмотренный период возрастного развития, личности как системного социального качества человека и как системообразующего звена в процессе ее реадaptации.

Ключевые слова: личность, системный подход, зрелый возраст, адаптационный потенциал, социальная дезадаптация, социальная реадaptация.

N. Zavačkaja

APPROACH OF THE SYSTEMS IS IN DECISION OF PROBLEM OF READAPTATION OF PERSONALITY

It is shown that the basis of systems approach in research is recognition of activity of a personality in cooperation with surrounding reality. This condition allows to define the most substantial psychological sign of the mature personality, which adapts, – capacity for readaptation. System's approach is also applied in research social readaptation, place of its personality level in a considered period of age development, personality as a system social quality of a person in the process of its readaptation.

Key words: personality, systems approach, mature adult, adaptation potential, social deadaptation.

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.09.2010